ڕاوکردنی حەقیقەت لە تەمتومانی بەعسدا:

هەڵەبجە و ئەنفال لە نێوان ڕاپۆرتەکانی FBI و شایەتیی مێژوودا

نووسینی: هەڵۆ خەلیل کاکەوەیس

مامۆستا لە زانکۆی سەلاحەدین

دەروازە: سەردارێکی بەزێنراو لە بەردەم ئاوێنەی تاوانەکانیدا

لە کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٠٤دا، کاتێک دەزگای لێکۆڵینەوەی فیدراڵیی ئەمریکا (FBI) دۆسیەی لێکۆڵینەوە لە سەدام حوسێنی لە بەندیخانەی کەمپ کرۆپەر لە نزیک فڕۆکەخانەی بەغدا گرتە دەست، پرۆسەکە زیاتر لە شەڕێکی هەواڵگری بوو؛ ململانێیەکی دەروونی و مێژوویی بوو لەگەڵ پیاوێکدا کە بۆ سێ دەیە دەسەڵاتی ڕەهای بەسەر عێراقدا هەبوو.

پێش چوونە ناو شیکاریی دۆسیەکان، پێویستە لە ڕوانگەیەکی ڕەخنەیی مێژوونووسییەوە (Source Criticism)لە سروشتی ئەو بەڵگەنامانە تێبگەین کە دواتر بە فۆرمەکانی (FD-302) ناسران؛ ئەم پەڕاوانە کۆنووسی وشە بە وشە یان دانپێدانانی واژۆکراوی سەدام حوسێن نین، بەڵکو پوختەی ڕاپۆرتە چڕکراوەکانی ئەفسەری سەرپەرشتیاری لێکۆڵینەوەکە (جۆرج پیرۆ)ن، کە پاش دانیشتنەکان بە شێوازی گێڕانەوەی ناڕاستەوخۆ نووسیونیەتییەوە، و پاشان لە ئەرشیفی ئاسایشی نەتەوەیی لە زانکۆی جۆرج واشنتن (The National Security Archive - EBB 279) بڵاوکرانەوە.[1][2]

سەرنجی سەرەکیی توێژەرانی مێژوو ئەوەیە کە لێکۆڵینەوەکانی FBI لە کەمپ کرۆپەر لە ڕوانگەی ئامانجی ئینتێلیجێنسی ئەمریکاوە ئاڕاستە کرابوون؛ لێرەوە بەراوردکردنی ئەم ڕاپۆرتانە لەگەڵ بەڵگەنامە بەجێماوەکانی بەعس و تۆمارەکانی دادگاییکردن، حەقیقەتی مێژوویی لە دەربارەی دوو تاوانی گەورە ئاشکرا دەکات :کیمیابارانی هەڵەبجە و شاڵاوەکانی ئەنفال.

تەوەری یەکەم: برینی هەڵەبجە و تەمومژی ناو ڕاپۆرتەکانیFBI

لە لێکۆڵینەوەکانیFBI دا، چەکی کۆمەڵکوژ وەک بیانووی سەرەکیی جەنگی ٢٠٠٣ تەوەرێکی بنەڕەتی بوو؛ لە دانیشتنەکانی مانگی ئاداری ٢٠٠٤دا (بەتایبەت دانیشتنی ژمارە ١٦ لە ١٩ی ئاداری ٢٠٠٤)، سەدام حوسێن پێداگریی لەسەر ئەوە کرد کە بڕیاری بەکارهێنانی «تەقەمەنیی تایبەت» (کە زاراوەی فەرمیی سوپای بەعس بوو بۆ چەکی کیمیایی) لە دەسەڵاتی باڵای سەرۆکایەتیی کۆمار و فەرماندەیی گشتیی هێزە چەکدارەکاندا بووە.[2]

بەڵام خاڵی سەرسوڕهێنەر بۆ مێژوونووسان ئەوەیە کە لە تەواوی ڕاپۆرتە فەرمییە بڵاوکراوەکانی FBI لە ئەرشیفی(EBB 279) دا، هیچ لێکۆڵینەوە و گفتوگۆیەکی سەربەخۆ و تۆمارکراو دەربارەی کیمیابارانی ١٦ی ئاداری ١٩٨٨ی هەڵەبجە و بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لە ناوچە کوردییەکاندا نابینرێتەوە! وەک توێژەران دەیڤد پالکی و لۆرێنس ڕووبین لە توێژینەوەکەیاندا لە گۆڤاری *The Nonproliferation Review*, 2021) تیشکی دەخەنە سەر، ئەم نەبوونە لە دەقە فەرمییە بڵاوکراوەکاندا «سەرنجڕاکێشە» (One finds no such discussion)؛ چونکە جۆرج پیرۆ دواتر لە چاوپێکەوتنە میدیاییەکانیدا (لەوانە لە کەناڵی CBS لە ٢٠٠٨) بانگەشەی ئەوەی کردبوو کە سەدام حوسێن لە وەڵامی پرسیارەکاندا دانی بە بڕیاری کیمیاباراندا ناوە و وەک پێویستییەکی جەنگ بەرامبەر ئێران وەسفی کردووە (٣, ١٤)

بەڵام ئەگەر ئەرشیفی لێکۆڵینەوەکانی FBI بەهۆی ئەولەویەتی ئینتێلیجێنس لەم پرسەدا کورت یان بێدەنگ بووبێت، بەڵگەنامە دەستنووسەکانی بەعس و لێکۆڵینەوە نێودەوڵەتییەکان حەقیقەتەکە بێپەردە دەسەلمێنن. پشکنینە پزیشکی و ژینگەییە سەربەخۆکان (لەوانە توێژینەوەکانی یوست هیلتەرمان لە کتێبی *A Poisonous Affair*) دووپاتی دەکەنەوە کە بۆردومانی هەڵەبجە بە گازی خەردەل و مادە دەمارییە کوشندەکانی وەک (سارین و تابوون) لە لایەن فڕۆکەکانی سوپای عێراقەوە ئەنجام دراوە [٤, ٥]؛ چەکگەلێک کە لە کۆمەڵگەی پیشەسازیی موسەننا لە عێراق بەرهەم دەهێنران و بەکارهێنانیان بەبێ فەرمانی باڵای بەغدا و زنجیرەی فەرماندەیی مەحاڵ بووە، کە بووە هۆی شەهیدبوونی نزیکەی ٥ هەزار هاووڵاتیی مەدەنی بەپێی مەزەندە باوەکان.

تەوەری دووەم: مۆتەکەی ئەنفال؛ گەرمیان لە نێوان ناوچە قەدەغەکراوەکان و بیاباندا

لە دانیشتنەکانی کۆتایی ئاداری ٢٠٠٤یFBI دا (وەک دانیشتنی ١٩ لە ٣٠ی ئاداری ٢٠٠٤)، باسی دۆسیەی باکوور و کورد دێتە گۆڕێ .[1]سەدام حوسێن پەنا دەباتە بەر پاساوی «پاراستنی سنوور لە کاتی

جەنگدا» و هەوڵ دەدات چۆڵکردنی ناوچە سنوورییەکان وەک ڕێکارێکی سەربازیی ڕەوا بۆ ڕێگریکردن لە سوپای ئێران پێناسە بکات؛ بەڵام مێژوو و بەڵگە مۆردارەکانی دەوڵەتی بەعس درۆی ئەم پاساوە دادەماڵن.

کۆڵەکەی تاوانی ئەنفال لە ساڵی ١٩٨٧دا بە بڕیاری ژمارە (١٦٠)ی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش لە ٢٩ی ئاداری ١٩٨٧ دەستی پێکرد، کاتێک دەسەڵاتی ڕەهای ئەمنی و سەربازی لە باکوور بەخشرایە عەلی حەسەن مەجید [٦]. ئەم بڕیارە بووە بنەمای دەرکردنی فەرمانی فەرماندەیی مەکتەبی باکوور بە ژمارەی (ش.ف/٤٠٠٨) لە **٢٠ی حوزەیرانی ١٩٨٧**؛ ئەم فەرمانە زاراوەی شومی «المناطق المحرمة» (ناوچە قەدەغەکراوەکان)ی چەسپاند، و بە فەرمیی دەستووری دا بە تەقەکردن لە هەموو بوونەوەرێکی زیندوو و قەدەغەکردنی هەر جۆرە ژیانێک لە گوندەکانی کوردستاندا.[7]

ئەم سیاسەتی قڕکردنە لە **قۆناغی سێیەمی ئەنفالدا (ئەنفالی گەرمیان: ٧ تا ٢٠ی نیسانی ١٩٨٨)** گەیشتە خوێناویترین ئاست. دەشتی کەلار، کفری، سەنگاو، قادرکەرەم و چەمچەماڵ بە تەواوی خاپوور کران. خەڵکی سڤیل بە شێوازێکی سیستماتیک لە ئۆردوگای قۆڕەتوو و مەیدان کۆکرانەوە، پاشان بەرەو سەربازگەی تۆپزاوا لە کەرکووک ڕاپێچ کران. لە تۆپزاوادا پرۆسەی جیاکردنەوە جێبەجێ کرا؛ بەساڵاچووان بەرەو زیندانی نوگرە سەلمان لە بیابانی سەماوە بەڕێکران کە بەهۆی برسییەتی و نەخۆشییەوە سەدانیان تێدا گیانیان لەدەستدا، و پیاوان، گەنجان، و ژنان و منداڵانیش بەرەو بیابانەکانی حەزەر (حەترا لە نەینەوا) و سەماوە (لە پارێزگای موسەننا) بردران تا بە دەستبەستراوی لە گۆڕی بەکۆمەڵدا زیندەبەچاڵ بکرێن.

ئەم بەڵگە مەیدانییانە گێڕانەوەی سەدام حوسێن لە لێکۆڵینەوەکاندا بە تەواوی پووچەڵ دەکەنەوە. ئەگەر بەپێی ئیدیعای سەدام ئەمە شەڕی بەرەکانی جەنگ بوو‌بێت، تەرمی ژن و منداڵی کۆرپەی گەرمیان بە چاوی بەستراوەوە لە بیابانەکانی سەماوە و حەزەر سەدان کیلۆمەتر دوور لە بەرەکانی شەڕ چی دەکرد؟! لە کاتێکدا لە یادەوەریی نەتەوەیی کورددا ژمارەی قوربانیانی ئەنفال بە ١٨٢ هەزار کەس دەناسرێت، ڕاپۆرتە نێودەوڵەتییەکان) لەوانە ڕاپۆرتی بڕیاردەری Human Rights Watch لە ١٩٩٣ (ژمارەی قوربانییە بێسەروشوێنکراوەکانی لە نێوان ٥٠ هەزار بۆ زیاتر لە ١٠٠ هەزار کەسی سڤیل بە دۆکیۆمێنت کردووە.

تەوەری سێیەم: دووفاقیی گوتاری سەدام؛ ژووری کەمپ کرۆپەر بەرامبەر قەفەسی دادگا

لە بەراوردکردنی ڕەفتاری سەدام حوسێن لە نێوان ژووری لێکۆڵینەوە و قەفەسی دادگادا، دووفاقییەکی ستراتیژیی قووڵ بەدی دەکرێت:

- **لە ژووری کەمپ کرۆپەردا** :ســـەدام لە بەرامبەر لێکۆڵەرەکـانیFBI دا هەوڵی دەدا خۆی وەک «ســەرکردەیەکی ســەرقاڵ بە کێشــە گەورەکانی دەوڵەت» پیشـان بدات؛ بە شـێوازێکی خۆپارێزانە هەوڵی دەدا بڕیارە خوێناوییەکان بخاتە ملی فەرماندە مەیدانییەکان و بەرپرسـیارێتیی ڕاسـتەوخۆی تاوانی جەنگ لە کۆڵ خۆی بکاتەوە.
- **لەناو قەفەســـی دادگادا** (**دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق**) :کاتێک ســـەدام درکی بەوە کرد کە ڕووبەڕووی کـامێرای میـدیـا عەرەبی و جیهـانییەکـان بووەتەوە، گوتـارەکەی بە تەواوی پێچەوانە کردەوە؛ لە جیاتی خۆدزینەوە، پەنای بردە بەر گوتاری شـــانۆیی نەتەوەیی-عەرەبی و جەختی لەوە دەکردەوە کە فەرماندەی گشـتیی سـوپا بووە و بەرپرسـیارێتیی گشـتی لە ئەسـتۆ دەگرێت، تا پێگەی خۆی لە مێژوودا وەک سەرکردەیەکی بەزیننەبوو پێشان بدات.

ســەدام حوسـێن لە ٣٠ی کانوونی یەکەمی ٢٠٠٦ بەهۆی دۆسـیەی تاوانی دووجەیل لەسـێدارە درا، و بەهۆی مردنییەوە لێپێچینەوە لە دۆســـیەی ئەنفال لە دەرهەق ئەودا کۆتـایی هـات پێش ئەوەی دادگای ئەنفال لە حوزەیرانی ٢٠٠٧ بڕیاری کۆتـایی لەســـەر تۆمەتبارانی تر دەربکات؛ بەڵام ئەو هەزاران بەڵگەنـامەی لەو دادگاییکردنەدا خرانە ڕوو، تەواوکەری ئەو ڕاســـتییانە بوون کە دیکتـاتۆر لە ژوورە داخراوەکەی کەمپ کرۆپەردا هەوڵی شاردنەوەیانی دەدا.

دەرئەنجام

ئەزموونی تـاوانەکانی هەڵەبجە و ئەنفال لە تـاقیکردنەوەی مێژوودا دەیســـەلمێنن کە دادپەروەری بە وتەی لێکۆڵەرێک یان بەرگریی دیکتاتۆرێک ناپێورێت؛ بەڵکو لەو بەڵگە بەجێماوانەدا بەرجەسـتە دەبێت کە بەعس لە دوای خۆی بەجێی هێشتن. ئەو سەرۆکەی بە بڕیارێکی بیۆکراتی ژینگەی مرۆیی هەزاران گوندی خاپوور دەکرد، لە ژوورە تەسـکەکەی زینداندا نەیتوانی شـوێنپێی حەقیقەت بسـڕێتەوە. زامی هەڵەبجە و گەرمیان بە هیچ سـتراتیژێکی سـیاسـی دانپۆشـرێت، و ئەرشـیفی مێژوو وەک شـایەتێکی زیندوو لە دژی سـتەمکاری دەمێنێتەوە.

سەرچاوە و بەڵگەنامە فەرمییەکان

١ .ئەرشیفی دەزگای لێکۆڵینەوەی فیدراڵی:(FBI)

- Federal Bureau of Investigation (FBI). *FD-302 Reports on Interviews with Saddam Hussein*, Conducted by SSA George L. Piro, Camp Cropper, Baghdad, 2004. Declassified by The National Security Archive, George Washington University, Electronic Briefing Book No. 279 (EBB 279).

٢. فەرمانەکانی دەوڵەتی بەعس و تۆمارەکانی دادگا:

- ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕشی عێراق: بڕیاری ژمارە (١٦٠) لە ٢٩ی ئاداری ١٩٨٧ (دەسەڵاتەکانی عەلی حەسەن مەجید لە باکوور).
- فەرماندەیی مەکتەبی باکووری حزبی بەعس: فەرمانی ژمارە (ش.ف/٤٠٠٨) لە ٢٠ی حوزەیرانی ١٩٨٧ (دیاریکردنی ناوچە قەدەغەکراوەکان و تەقەکردن لە هەموو بوونەوەرێکی زیندوو).
- دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق: تۆماری دانیشتنەکانی دۆسیەی ئەنفال، کەیسی ژمارە (١/ج.ع/٢٠٠٦).

٣. توێژینەوە و سەرچاوە نێودەوڵەتییەکان:

- Human Rights Watch (HRW). *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds*, New York, 1993.
- Joost R. Hiltermann. *A Poisonous Affair: America, Iraq, and the Gassing of Halabja*, Cambridge University Press, 2007.
- David D. Palkki and Lawrence Rubin. "Saddam Hussein's role in the gassing of Halabja," *The Nonproliferation Review*, Vol. 28, Nos. 1–3, 2021.
- Comprehensive Report of the Special Advisor to the DCI on Iraq's WMD (The Duelfer Report), Iraq Survey Group, 2004.
- CBS News, *60 Minutes*, Interview with George Piro by Scott Pelley, Broadcast: January 27, 2008.